

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ І КОГНІТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ ІНШОМОВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

УДК 159.922, 159.9:316.77, 159.9:37.015.3, 800:37

О. А. Вальчук

К. В. Дубовий

Якщо узагальнити результати досліджень з іншомовних здібностей, то структуру цих здібностей можна подати як таку, що має кілька центрів: когнітивний, комунікативний та особистісний [1]. І співвідношення компонентів або структуротвірних ознак визначається, значною мірою, природними задатками. Причому це простежується в умовах інтенсифікації навчання і на різних вікових етапах. Звідси очевидно, що не всі складові частини структури розвиваються одночасно, оскільки мають неоднакову природу. Важливо знати, якою є ця структура на кожному віковому етапі, як розвиваються під впливом навчання окремі її компоненти, якою є їхня ієрархія тощо. Без цього неможливо ні правильно оцінити здібності, ні керувати їхнім розвитком.

Мета статті – викладення основних результатів емпіричного дослідження розвитку комунікативних і когнітивних компонентів іншомовних здібностей студентів вищих навчальних закладів (ВНЗ).

В експериментах брали участь студенти Хмельницького національного університету. З ними проводилися експерименти за традиційною та комунікативною методиками. Діагностика типів мовних здібностей, стилів опанування іноземної мови охоплювала різні рівні іншомовної комунікативної діяльності. Характеристики іншомовної комунікативної поведінки вивчалися як у лабораторних умовах, так і в процесі спостереження за ходом навчання (використання анкети і низки лінгвістичних тестів М. Кабардова тощо). Досліджувалися також індикатори електроенцефалограми (ЕЕГ-індикатори)

властивостей нервової системи. Особливості міжпівкульної асиметрії за допомогою дихотичної методики вивчалися як на молодших, так і на старших курсах ВНЗ.

Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс експериментальних методик, адекватних дослідженню, які зарекомендували себе як валідні і надійні в практиці викладання іноземних мов в умовах ВНЗ. Оскільки успішність опанування іноземної мови розглядається нами на особистісному, пізнавальному та психофізіологічному рівнях, то методики було підібрано відповідно до досліджуваних аспектів та об'єднано в групи.

До першого (особистісного) блоку було включено такі методики:

1) особистісний опитувальник Р. Кетелла, або шістнадцятифакторний особистісний опитувальник (16 PF) – для виміру 16 факторів особистості, який є реалізацією підходу до її дослідження на основі рис;

2) тест Д. Векслера – для вивчення рівня розвитку загального, вербального та невербального інтелектуальних показників. Цінність цього тесту полягає не лише в тому, що він визначає точно загальні інтелектуальні показники, але й у тому, що за якістю вирішення окремих завдань можна зобразити інтелектуальний профіль особистості студента;

3) модифікована методика дихотичного прослуховування, запропонована Д. Кімурою для вивчення міжпівкульної асиметрії за мовленням [2]. Принцип, за яким побудована методика, – це одночасне подання словесного матеріалу через навушники з його відтворенням у перервах між поданнями. У цих умовах визначалося домінування однієї з півкуль мозку залежно від кількості відтворених слів, поданих або в праве, або в ліве вухо. Аналізувалися: кількість слів, правильно відтворених роздільно із правого та лівого навушника; загальна кількість правильно відтворених слів; коефіцієнт правого вуха, позитивні значення якого свідчать про домінантність лівої півкулі з мовлення, а негативні – про домінантність правої півкулі, які за умови близькості до нуля (від +5 до -5 %) означають симетрію;

4) ЕЕГ-індикатори властивостей нервової системи. Досліджувалися характеристики трьох основних властивостей нервової системи студентів: лабільності-інертності, сили-слабкості та активованості-інактивованості нервової системи. Сила нервової системи – це її здатність витримувати тривале і концентроване порушення, не переходячи до стану позамежного гальмування. Лабільність нервової системи – це здатність до відтворення максимальної кількості подразників за одиницю часу, швидкість виникнення, припинення і відбування нервових процесів. Активованість нервової системи – це індивідуально стійкий рівень активації, безумовнорефлекторний баланс процесів порушення і гальмування [3].

До другого (пізнавального) блоку було включено методики оцінки мовленнєвої (комунікативної) і мовної (когнітивної) компетенцій та досягнень у навчальній іншомовній діяльності. Розглянемо їх.

1. Експертні оцінки. Експертами виступили викладачі англійської мови та спостерігач (психолог). Нами було розроблено систему, за якою оцінювалися досягнення кожного студента за цілою низкою характеристик знання іноземної мови. Процедура підрахунку оцінок надавала можливість виокремити два показники. До першого показника увійшли такі характеристики, які надають змогу судити про рівень сформованості навичок і вмінь усного мовлення – іншомовно-мовленнєвої компетенції: швидкість вербальної реакції, легкість розуміння зверненого мовлення та актуалізації лексичного запасу, ступінь володіння зв'язним усним мовленням, легкість переключення з однієї теми на іншу тощо. Цей показник умовно позначили як “мовлення”, розуміючи під цим іншомовну комунікативно-мовленнєву активність студента.

До другого узагальненого показника увійшли оцінки зі “знання” мови: розпізнавання звучного слова, нормативна вимова, ступінь знання граматики іноземної мови, обсяг лексичних одиниць, навички читання, письмо (запис під диктовку) тощо. Середній показник за цими характеристиками було позначено поняттям “мова” (мовна компетенція). Було виокремлено також ще один важливий параметр, що характеризує співвідношення між домінуванням

мовленнєвої чи мовної компетентності: “мова”-“мовлення” (різниця). При цьому, “мова-мовлення” > 0 означає перевагу мовної компетенції над мовленнєвою, а формула “мова-мовлення” < 0 – відповідно перевагу мовленнєвої компетенції. Зміст цього параметру полягає в тому, що він надає можливість виокремити групи студентів за загальною орієнтацією або на “мову”, або на “мовлення”. Цей показник може бути мірою свідомих, довільних, власне інтелектуальних зусиль із вивчення системи мови щодо сформованості спонтанного та експресивного мовлення, або мірою “легкість-труднощі” переключення з мови на мовлення.

2. Аналіз оцінок успішності. Сюди входили оцінки як за окремими навчальними дисциплінами, так і за циклами – мовним, математичним, гуманітарним та природничонауковим.

Метою цього дослідження було зіставне вивчення вікових та індивідуально-типових особливостей опанування іноземної мови студентами різних вікових груп та їхніх природних передумов при різних методах навчання (комунікативному та традиційному).

Комунікативні компоненти іншомовних здібностей. У дослідженнях, проведених зі студентами, було встановлено, що комунікативні та когнітивні компоненти мовних здібностей по-різному визначають успішність навчання у комунікативній і традиційній системах. І справа не лише і не стільки в тому, що різні психологодидактичні системи формують різні типи здібностей або різні стратегії освоєння мови, а в тому, навпаки, що розбіжність двох типологій призводить до взаємного “погашення”, тобто до ситуації невідповідності вимог методики та індивідуально стійких, типологічно зумовлених розбіжностей здібностей. І тут йдеться не про можливість чи недосяжність ідеальної відповідності, а про наукові засади будь-якої методичної системи. Це ж стосується і навчання у ВНЗ.

Наведемо приклад зіставлення різних типів мовних здібностей із психологічними та психофізіологічними складовими частинами (табл. 1). Критерії розподілу на підгрупи: до 1-ої ввійшли студенти з показниками

“Розмова-промова-мова-мовлення” $> 0,2$; до 2-ої підгрупи – з показниками “Розмова-промова-мова-мовлення” $< -0,4$. Оскільки ці співвідношення відповідали в першому випадку перевазі експертних оцінок з мовних аспектів, а в другому – перевазі мовленнєвих аспектів над лінгвістичними компонентами, то першу групу ми позначили “Мова”, другу – “Мовлення”. З табл. 1 видно, що в групі з перевагою лінгвістичних аспектів (“Мова”) домінує ліва півкуля, а в групі студентів з перевагою комунікативно-мовленнєвих компонентів (“Мовлення”) – права півкуля.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз розбіжностей між середніми величинами показників швидкісних характеристик (психомоторика) діяльності, міжпівкульної асиметрії та особистісних факторів для груп з високими показниками мовних (1) і мовленнєвих (2) компонентів іншомовних здібностей (1-й курс)

Показники	1-а група (середн.) “Мова”, n=16	2-а група (середн.) “Мовлення”, n=20
“Мова-мовлення”	0,282	-0,43
Вимова	4,624	4,06
Ліва півкуля	6,124	11,31
Права півкуля	20,482	-40,81
Топт	35,686	30,46
Тмакс	45,967	39,96
Кеттел Р	1,376	2,31

Із характеристик мови (за експертними оцінками) найбільш значущим виявився показник “вимова”. Цю картину доповнюють результати за тепінг-тестом. Тут можна побачити перевагу показників за тепінгом у студентів з домінуванням когнітивних, лінгвістичних компонентів, або з когнітивно-лінгвістичним типом опанування мови. Тепінг є вищим у такої категорії студентів, що свідчить про силу регуляторного блоку головного мозку. Оскільки вимірювався тепінг правої руки, то можна говорити про силу регуляторного блоку за лівою півкулею у “лінгвістів”.

Для лінгвістичної підгрупи найбільш характерними особистісними особливостями виявилися: флегматичність, урівноваженість (спокійний,

задоволений, самокритичний, постійний, тактовний) (фактор С+). Таким студентам, як правило, не вистачає ініціативи та активності, вони є більш повільними та недостатньо енергійними. Для іншої групи (з перевагою комунікативно-мовленнєвих компонентів мовних здібностей) значущим є позитивний полюс фактора (D+). Ці студенти є збудливими, неспокійними (активними, нетерплячими, непостійними, демонстративними). Вони часто не вміють тримати себе в руках, у них виникають бурхливі емоційні реакції роздратування, гніву, слізливості тощо. Це частково можна вважати характеристиками “правопівкульного” типу поведінки, що більш характерно для такого віку. Цікаво співвіднести отриману діагностичну можливість за допомогою критеріальних оцінок “мова” і “мовлення” з функціональною асиметрією півкуль. Чи відбуваються які-небудь суттєві вікові зміни до третього курсу? На це питання дають відповідь дані, що подано в табл. 2.

До першої групи випробуваних увійшли студенти з перевагою лінгвістичних компонентів “Мова-Мовлення”; до другої – з показниками “Мовлення-Мова”. У першій групі, як видно з табл. 2, переважають такі оцінки: вимова, читання, лексика, граматики та інтегральний показник “мова”.

Найбільшу питому вагу у цій групі показників має “граматика”, потім “читання” і “мова”, що характерно для групи “лінгвістів” (“мова”) і “комунікаторів” (“мовлення”). З безлічі лінгвістичних тестів, запропонованих студентам, спрацював тест “Суфікс”, що вимірює швидкість мовлення. Цей показник є вищим у другій групі з домінуванням мовленнєвих компонентів здібностей, і нижчим у першій – з домінуванням мовних, логіко-граматичних аспектів у знанні нерідної мови. За максимальним тепінгом переваги встановлено на боці комунікативно-мовленнєвого типу. Лінгвісти виявилися носіями таких особистісних рис, як високий самоконтроль поведінки (Q3+), а комунікатори – носіями імпульсивності. Для перших характерними є більша довільність, усвідомленість поведінки, чутливість до соціального схвалення і самооцінок. Крім того, першій групі властиві такі особливості, як

інтровертованість і більш високий нейротизм (за типологією Айзенка, – це представники меланхолійного темпераменту).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз розбіжностей між середніми величинами показників швидкісних характеристик (психомоторика) діяльності, міжпівкульної асиметрії та особистісних факторів для груп з перевагою мовних (“Мова-Мовлення” > 0) (1) і мовленнєвих (“Мова-Мовлення” < 0) (2) компонентів іншомовних здібностей (2–3-і курси)

Методики	1-а гр. (середн.) “Мова”, n=13	2-а гр. (середн.) “Мовлення”, n=16
Експертні оцінки		
Вимова	4,77	3,92
Лексичний запас	5,31	4,17
Читання	5,37	4,17
Граматика	5,37	3,92
“Мова”	5,26	4,08
“Мова-Мовлення”	0,62	-0,38
Лінгвістичні тести		
Суфікс (у)	1,75	3,74
Особистісні фактори (за Кеттелом)		
Фактори: Q3	10,45	8,86
Айзенк (опитувальник)		
Екстраверсія-інтроверсія	8,37	11,67
Нейротизм	13,31	8,86
Тепінг-тест		
Тмакс	46,66	52,22

За результатами виміру цих же характеристик друга група (комунікативно-мовленнєвий тип) виявляється більш імпульсивною, з низьким самоконтролем поведінки, екстравертованою та емоційно більш стабільною (неяскраво виражений сангвінічний тип, за Айзенком).

На відміну від першокурсників, тут не виявлено зв’язку цих мовленнєвих компонентів із функціональною асиметрією півкуль мозку, хоча всі інші залежності збігаються, за винятком результатів тепінгу. З огляду на дані студентів 3-го курсу про взаємозв’язок показників Q3+ і правопівкульної

домінантності, можна стверджувати про зв'язок когнітивно-лінгвістичних компонентів мовних здібностей з лівопівкульним домінуванням, а комунікативно-мовленнєвих – із правопівкульним.

Досліджуючи наступну вікову категорію, ми виявили таке. На відміну від попередніх вікових груп тут розподіл на підгрупи здійснювався лише за ступенем виразності загальних іншомовних здібностей, тобто за рівнем знання іноземної мови. Відповідно, до першої підгрупи ми включили студентів із високими, а до другої – з низькими оцінками за показником “Мова”. Для студентів 4-го курсу при розподілі за принципом домінування “мови” або “мовлення” з'ясувалося, що для лінгвістів характерною є перевага повільності, заклопотаності, обережності; для комунікаторів – безтурботності, жвавості, енергійності, гнучкості, самостійності, екстравертованості.

Отже, більш обдаровані лінгвісти відрізняються від групи протилежного полюса мовних здібностей за низкою досягнень. У них кращі результати з перекладу слів і речень (характеристики довгострокової пам'яті), а також результати збереження зорового та слухового матеріалу, причому показники зорової пам'яті є значно вищими (табл. 3).

Особистісні фактори (за Кеттелом) свідчать про таке: студенти 4-го курсу, які добре навчаються, мають більш високий інтелект. Для них характерні: боязкість, сором'язливість, стриманість, обережність, підвищена чутливість до погрози, м'якосердість, емоційна чутливість, іпохондричність. Фактор I пов'язано з прагненням до високої успішності та дисциплінованості, орієнтації в поведінці на вимоги викладачів. Нарешті, фактор (Q1-) свідчить про консерватизм і ригідність. Природні передумови цих якостей – тенденція до лівопівкульної домінантності, а також загальна слухомовленнєва продуктивність короткочасної пам'яті (права півкуля+ліва півкуля).

Когнітивні компоненти мовних здібностей. Вивчення особливостей пізнавальної сфери у широкому сенсі, що містить окремі здібності та їхні задатки, надало можливість виявити такі індивідуально-типові поєднання:

Порівняльний аналіз розбіжностей між середніми значеннями психологічних показників для груп, що розрізняються високими (1) і низькими (2) оцінками за показником “Мова” (4–5-і курси)

Показники	1-а гр., n=14, високі (середн.)	2-а гр., n=14, низькі (середн.)
Експертні оцінки		
Комунікативна активність	6,72	3,63
Сформованість мовленнєвих навичок	6,65	3,77
Швидкість	6,65	3,77
Розуміння іноз. мови на слух	6,79	3,77
Говоріння	6,72	4,01
“Мовлення”	6,71	3,81
Вимова	6,58	4,27
Читання	6,86	4,51
Лексичний запас	6,79	4,06
Знання граматики	6,65	3,63
“Мова”	6,73	4,01
Успішність		
Українська мова	4,36	3,86
Література	4,86	4,01
Іноземна мова	4,86	3,86
Тести досягнень		
Переклад слів	110,06	90,01
Переклад речень	10,56	8,56
Методики за типом пам'яті		
40 слів (зорова)	29,77	24,01
20 слів (слухова)	13,01	10,79
Пам'ять (слухова)	10,22	8,65
Особистісні фактори (за Кеттелом)		
В	8,77	6,86
Н	11,72	15,08
І	13,06	10,65
Q1	9,06	10,58
Дихотична методика		
Права півкуля	17,41	12,72
Права півкуля+ліва півкуля	33,51	26,36

перевага невербальних компонентів здібностей у студентів поєднується з правопівкульним домінуванням у переробці слухомовленнєвої та зорової інформації з високою лабільністю зорової і слухової систем, а також із гарним запам'ятовуванням наочних стимулів;

перевага вербальних компонентів здібностей у студентів меншою мірою зумовлюється природними чинниками (виявлено зв'язок лише з показниками загальної продуктивності та продуктивності відтворення слухомовленнєвої інформації, що надходить до лівої півкулі, в умовах одночасного подання словесного матеріалу), що поєднується з високим рівнем розвитку мовлення, пам'яті та мислення.

Рівень загального інтелектуального розвитку пізнавальних здібностей не пов'язано з показниками асиметрії у слухомовленнєвому та зоровому сприйнятті (дихотомічне прослуховування та індекс латералізації). Але особливості міжпівкульних співвідношень зумовлюють якісну своєрідність пізнавальних здібностей, а також їхніх компонентів (табл. 4).

Характерна риса: рівень невербального інтелекту не є такою ознакою, яка була б диференціюючим чинником успішності з іноземної мови, на відміну від умов інтенсивного або комунікативного навчання. Отже, виникає питання про врахування цього чинника в психології та методиці навчання іноземної мови, орієнтованої, переважно, на лівопівкульні функції, для того, щоб взяти до уваги повною мірою і специфічні можливості правої півкулі в образному, інтуїтивному розумінні світу, що забезпечувало б більш оптимальне розкриття здібностей студентської молоді.

Як свідчать отримані нами результати експериментальних досліджень, індивідуально стійкі характеристики студентів, що визначають успішність-неуспішність опанування іноземної мови, виявляються, принаймні, у трьох аспектах:

у комунікативній поведінці під час навчання іноземної мови (комунікативні компоненти);

Порівняльний аналіз розбіжностей між середніми величинами показників для груп із різним ступенем виразності асиметрії півкуль мозку (1-й курс)

Показники	1 група, n=13 ліва півкуля	2 група, n=26 права півкуля
Особистісні фактори		
Кеттел	3,16	4,08
Айзенк	10,68	12,37
Швидкість (“Чайку”)	1,45	0,66
Дихотична методика		
Правопівкульна домінантність	41,46	-54,23
Тепінг-тест		
Топт.	36,95	26,74
Тмакс.	46,62	39,52
Експертні оцінки		
Сформоване мовлення	4,52	4,01
Розуміння на слух	4,75	4,08
Говоріння	4,68	4,04
Мовлення	4,62	4,13
Вимова	5,08	4,01
Читання	4,75	3,95
Лексичний запас	4,62	3,81
Мова	4,83	3,87
Мова-Мовлення	0,18	-0,24

у характеристиках пізнавальних процесів (якісні-кількісні параметри опанування іноземної мови, швидкісні параметри відбування процесу опанування іноземної мови, мисленнєво-мовленнєвих процесів, обсяг мовленнєвих одиниць, що сприймаються іноземною мовою, типи пам’яті – когнітивні компоненти мовних здібностей);

у природних передумовах (задатках) здібностей (біоелектричні показники властивостей нервової системи, особливості слухового та зорового аналізаторів, характеристики міжпівкульної асиметрії мозку).

На основі отриманих результатів нами було виокремлено два основних типи опанування іноземної мови – “комунікативно-мовленнєвий і “когнітивно-

лінгвістичний”. Змішаний третій тип поєднує в собі елементи обох типів опанування іноземної мови [4]. Також було виявлено, що в умовах опанування іноземної мови за допомогою сугестопедичного методу для значної частини студентів жорсткими є: дефіцит часу, обмеженого тривалістю заняття з іноземної мови, переважне використання слухового каналу тощо. І в цих умовах стало очевидним, що “резерви” використано неповністю і вони не можуть бути реалізовані в умовах традиційного методу навчання іноземної мови [5 та ін.].

Для комунікативного типу опанування іноземної мови за інтенсивною системою результати виявилися більш адекватними, ніж для когнітивного типу опанування іноземної мови. Система дій когнітивного типу в цих умовах опанування іноземної мови є неадекватною вимогам методики та не забезпечує достатньої успішності, але має компенсаторне значення. Для актуалізації характерних для другого типу способів опанування іноземної мови потрібні інші умови: інший часовий режим, можливість використання при навчанні іноземної мови різних інформаційних каналів, довільна саморегуляція тощо.

Перевірці цього припущення і присвячено це дослідження, у якому розглядаються відмінності в пізнавальних і комунікативних процесах при засвоєнні іноземної мови, індивідуально-типові відмінності в психофізіологічних передумовах опанування іноземної мови студентами в умовах традиційного навчання. Комплексне дослідження проводилося за схемою, викладеною вище. Це надало можливість порівняти дані, отримані в двох системах навчання іноземної мови – інтенсивній (сугестопедичній) і традиційній.

Отже, узагальнення результатів емпіричного дослідження надає можливість визначити психологічні умови розвитку комунікативних і когнітивних компонентів іншомовних здібностей студентів ВНЗ: реалізація індивідуального стилю педагогічної діяльності викладача іноземної мови; вибір оптимальної складності навчального матеріалу, забезпечення прийомами розвитку активності студентів, ситуативності, індивідуалізації та новизни

навчання; використання інноваційних технологій, вибір методів навчання та поліфункціональність завдань; забезпечення відсутності у студентів комунікативних бар'єрів; забезпечення стійкої мотивації студентів до вивчення іноземної мови; наявність емоційного компонента в навчальній іншомовній діяльності та обмеження фонетичної інтерференції при контактуванні різносистемних мов.

Список використаної літератури

1. Волобуєва, О. Ф. Психологічні засади розвитку професійних іншомовних здібностей майбутнього військового професіонала : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / Волобуєва Олена Федорівна. – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2010. – 395 с.

2. Cattell, R. B. Abilities: their structure, growth and action / R. B. Cattell. – Boston : Houghton Mifflin company, 1971. – 583 p.

3. Голубева, Э. А. Способности и индивидуальность / Э. А. Голубева. – М. : Прометей, 1993. – 306 с.

4. Исследование функционального состояния коры головного мозга у людей, обучающихся методом гипнопедии / [Хильченко А. Е., Молдавская С. Я., Кольченко Н. В., Шевко Г. Н] // Вопросы психологии. – 1965. – № 4. – С. 33–139.

5. Китайгородская, Г. А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам : учеб. пособие. для преп. вузов и студ. пед. ин-тов / Г. А. Китайгородская. – М. : Высшая школа, 1982. – 141 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.